

Examen HAVO 2008

tijdvak 1
donderdag 29 mei
9.00 - 12.00 uur

filosofie

Dit examen bestaat uit 15 vragen.

Voor dit examen zijn maximaal 48 punten te behalen.

Voor elk vraagnummer staat hoeveel punten met een goed antwoord behaald kunnen worden.

Als bij een vraag een verklaring, uitleg of argumentatie gevraagd wordt, worden aan het antwoord geen punten toegekend als deze verklaring, uitleg of argumentatie ontbreekt.

Geef niet meer antwoorden (redenen, voorbeelden e.d.) dan er worden gevraagd. Als er bijvoorbeeld twee redenen worden gevraagd en je geeft meer dan twee redenen, dan worden alleen de eerste twee in de beoordeling meegeteld.

Opgave 1 Mogelijkheid van een eiland

Wie van u verdient het eeuwige leven?

Deze vraag is de ondertitel van de roman 'Mogelijkheid van een eiland' van de Franse schrijver Michel Houellebecq. In dit boek wordt gefantaseerd over de diep menselijke verlangens naar het eeuwige leven, naar de jeugd en naar het aantrekkelijk zijn en vooral het aantrekkelijk blijven. Houellebecq koppelt de huidige stand van zaken in de gentechologie aan de kennis die is opgebouwd op het gebied van de overdracht van computergeheugen en denkt door over wat er in de toekomst mogelijk is.

Het verhaal in de roman speelt zich op een aantal verschillende niveaus af. In het heden leven de hoofdpersonages, waaronder Daniël 1. Er spelen echter ook twee vertellers in de toekomst een rol: Daniël 24 en Daniël 25. Dit zijn de gekloonde versies van Daniël 1 en zij leven 2000 jaar later.

Deze klonen, de zogenaamde neomensen, sterven niet en planten zich niet voort: rond hun vijftigste gaan ze in een soort van coma, wordt hun lichaam gekloond en hun geheugen daarin gekopieerd. Alle neomensen hebben hun levensverhaal zo nauwkeurig mogelijk in een dagboek opgeschreven, zodat elke Daniël zijn voorgangers als het ware in zich verenigt. Op die manier krijgt Daniël de kans zichzelf doorlopend te perfectioneren.

Deze vervolmaking van de mens is een van de thema's van het boek. Veel discussies over dit boek en zijn auteur betreffen dan ook de vraag of we met een utopische of een dystopische roman te maken hebben.

- 4p 1 Met welke drie criteria kunnen we vaststellen of er sprake is van een utopie? Geef aan of de genoemde roman van Houellebecq volgens deze drie criteria inderdaad een utopie te noemen is.

Hoe en door wie zijn de mensen ooit gekloond? Daniël 1 wordt vanwege zijn succes als cabaretier uitgenodigd bij bijeenkomsten van de sekte der Elohimieten. Deze Elohimieten houden hun leden voor dat ze hun het eeuwige leven kunnen bezorgen.

Alleen bedoelen ze dat niet in overdrachtelijke zin, zoals in vele andere religies, maar letterlijk: door intensief wetenschappelijk onderzoek slagen zij erin elk van hun leden te klonen. De leden van de sekte moeten wat DNA afstaan, dat na hun dood bij een kloon wordt ingeplant. In principe kan dit eindeloos doorgaan en daarom zijn er dus reeds een hele reeks Daniëls geweest, waardoor Daniel in feite altijd dezelfde leeftijd heeft gehouden.

- 3p 2 Noem drie overeenkomsten tussen het verhaal van Houellebecq, zoals in de inleiding van vraag 1 en 2 weergegeven, en het door Bacon geschetste toekomstbeeld in 'Het Nieuwe Atlantis'.

De neomensen leven alleen en geïsoleerd van elkaar in appartementen in beveiligde en afgesloten complexen. Als ze al met elkaar communiceren, dan alleen nog via webcams en chatsessies. Hele dagen worden doorgebracht achter computerschermen. Natuurlijke behoeften hebben ze niet meer, ze leven van pillen met mineralen en ze planten zich niet meer voort. De voortplanting is overbodig geworden en daarmee de biologische zin van het menselijk leven. Al het menselijke lijkt in deze toekomstige samenleving verdwenen, ook verdriet en vreugde.

Behoeften, begeertes en verlangens spelen meestal een belangrijke rol in utopieën en dystopieën.

- 3p **3** Wat zijn echte en onechte behoeften volgens Thomas More?
Leg aan de hand van deze twee begrippen uit of er volgens jou in Houellebecq's 'utopie' sprake is van geluk.

Velen, waaronder ook Houellebecq zelf, zien overeenkomsten tussen de 'Mogelijkheid van een eiland' en de 'Heerlijke Nieuwe Wereld' van Aldous Huxley. Zo komt Daniël 25 er in de toekomst achter dat er nog niet-gekloonde 'wilden' rondlopen, mensen zoals wij die dicht bij een dierlijke natuur staan dan de neomensen.

Daniël 25 is ondanks het feit dat hij gekloond is erg benieuwd naar de 'wilden'. Hij ontsnapt daarom uit de veilige omheining van zijn appartementencomplex, waardoor hij ook de onsterfelijkheid verliest. Buiten het complex is het niet meer mogelijk gekloond te worden en is er alleen een barre en woeste natuur.

De 'wilden' laten in de roman 'Heerlijke nieuwe wereld' van Huxley, die in de toekomst speelt, ook zien hoe de mens zonder biotechnologisch ingrijpen werkelijk is.

Daardoor wordt zowel in de roman van Huxley als in de roman van Houellebecq de samenleving waarin zij als schrijver leven een utopische of dystopische spiegel voorgehouden.

- 2p **4** Leg uit welke andere overeenkomst er is in de romans van Houellebecq en Huxley wat betreft de rol van de 'wilden'.
Maak vervolgens duidelijk met welk doel in beide romans de vooronderstelde 'wildheid' van de mens wordt onderdrukt.

Francis Fukuyama is bezorgd over hedendaagse ontwikkelingen in de biotechnologie. Deze wijzen volgens hem in de richting van de 'Heerlijke Nieuwe Wereld'.

De grote angst die de biotechnologie ons inboezemt, zegt Fukuyama, is dat zij uiteindelijk zal leiden tot 'het verlies van onze menselijkheid'. Maar wat is die menselijkheid dan precies, vraagt hij zich af? Wat is onze menselijke natuur? De biotechnologie is vooral gericht op 'utilitaire' oftewel utilistische doelen.

- 4p 5 Leg uit dat de biotechnologie utilistisch genoemd kan worden.
Geef aan welke kritiek Fukuyama heeft op de opvatting van de biotechnologie over de menselijke natuur en geef aan in hoeverre Fukuyama zich daarbij baseert op het denken van Aristoteles.

Volgens sommigen geeft Houellebecq in zijn romans niet alleen een dystopische visie op onze toekomst, maar levert hij ook scherpe kritiek op de huidige maatschappij.

tekst 1

Door middel van kurkdroge, vlijmscherpe maatschappijanalyses van Daniel 1 beschrijft Houellebecq het tot ding maken van de mens, de instrumentalisering van de menselijke relaties, de verkleuterling van de cultuur en het verdwijnen van de affectieve en emotionele inbedding van onze impulsen. Mensen en gevoelens worden op de vrije markt in een soort ruilhandel tegen elkaar uitgespeeld; de waarde van het kapitaal is de enige waarde die overblijft.

bron: Bart van der Straeten, 'La possibilité d' une île', De Gids, januari 2006

- 4p 6 Leg uit hoe een toekomstverhaal tegelijkertijd zowel utopisch als dystopisch kan zijn. Beargumenteer of het verhaal van Houellebecq - zoals in alle voorafgaande inleidingen is weergegeven - volgens jou meer utopische kenmerken heeft of meer dystopische kenmerken.

Zoals gezegd, is de ondertitel van de Nederlandse vertaling van Houellebecqs roman 'Wie van u verdient het eeuwige leven?'. Maar je zou de vraag ook kunnen veranderen in 'Wie van u wil het eeuwige leven?'.

Deze vraag krijgt Daniël 1 – inmiddels moe van alle menselijke verlangens – voorgelegd: tijdelijk leven met menselijke verlangens, of eeuwig doorleven zonder die menselijke verlangens?

Het gedachte-experiment van Nozick stelt ons voor een soortgelijke filosofische vraag.

- 3p 7 Beschrijf het gedachte-experiment van Nozick en maak duidelijk op welke manier de in het experiment gestelde vraag overeenkomt met de keuze die Daniël 1 in de inleiding van deze vraag wordt voorgelegd.
Geef in je antwoord aan welke keuze jij zou maken en noem daarbij het argument dat voor jou de doorslag geeft.

Opgave 2 Democratie en dictatuur

Plato leefde in een onrustige tijd. Als gevolg van de Peloponnesische oorlog (431-404 v. Chr.) tegen Sparta was het leiderschap van de stadsstaat Athene, waarin hij woonde, ten einde gekomen. Tirannieën en democratieën wisselden elkaar af.

Toen ook nog zijn leermeester Socrates door de Atheense rechters ter dood werd veroordeeld was de neergang compleet en ging Plato op zoek naar het fundament voor een ideale staat met een stabiele grondslag.

“Zo staat aan de hemel het voorbeeld van zulk een stad, en wie wil kan het zien en zich ziende daarnaar richten; en, onverschillig of er in werkelijkheid zulk een stad is of ooit heeft bestaan....., zal hij de zaak van deze stad en van geen andere willen voorstaan.” (bron: Plato, De Staat, 595)

In zijn politieke opvattingen gaat Plato ervan uit dat een ideale maatschappij in de behoeften van ieder mens voorziet en dat mensen bepaalde taken uitvoeren.

- 2p **8** Geef aan in welke behoeften van een mens een ideale maatschappij volgens Plato moet voorzien en welke taken daarom volgens hem moeten worden uitgevoerd.

Om de taken binnen de ideale staat te kunnen uitvoeren, moet er volgens Plato een specifieke arbeidsverdeling bestaan tussen de drie verschillende bevolkingsgroepen: elke groep heeft zijn eigen taak. Deze verdeling van de arbeid zorgt ervoor dat de ideale staat ook een rechtvaardige staat is.

Plato heeft daarnaast een soortgelijke visie op de menselijke ziel: ook die bestaat uit drie delen.

- 5p **9** Leg uit hoe bij Plato de driedeling in de menselijke ziel wordt weerspiegeld in de arbeidsverdeling tussen de drie groepen in de staat.

Leg bovendien uit hoe rechtvaardigheid gezien kan worden als toestand van de ideale staat èn als toestand van de ideale menselijke ziel.

Rond 1950 schrijft de filosoof Karl Popper een kritisch boek over de opbouw van samenlevingen: ‘De open samenleving en haar vijanden’. Hij plaatst in dit boek twee typen samenlevingen tegenover elkaar: de gesloten samenleving en de open samenleving.

Kenmerkend voor de gesloten samenleving is dat iedereen vanaf zijn geboorte onveranderlijk tot één sociale klasse behoort. In deze gesloten samenleving heeft iedereen niet alleen een vaste plek in de sociale orde, maar ook wordt iedereen geacht dat te accepteren: kritiek is niet mogelijk.

Kenmerkend voor de open samenleving is de sociale mobiliteit: elk individu kan door z’n ambities na te streven een hogere sociale klasse bereiken en maatschappelijke carrière maken. In deze open samenleving zijn mensen in beginsel redelijk en zullen met elkaar in goed democratisch overleg treden om eventuele problemen te bespreken en op te lossen.

Volgens Popper beschrijft Plato in zijn ideale staat het type van een gesloten samenleving. Popper zelf is voorstander van een open samenleving.

- 2p **10** Geef aan de hand van de inleiding bij deze vraag twee punten van kritiek die Popper heeft op de ideale samenleving van Plato.

Over de kritiek van Popper op Plato is onder filosofen veel te doen geweest. Op de achtergrond van deze kritiek speelt de vraag of de mens van nature deel uitmaakt van een collectief of uiteindelijk als een individu moet worden beschouwd.

Bij Plato geeft de regerende klasse zich geheel over aan zijn taak: het bestuur van de staat. Eigen bezit of een eigen gezin is daarbij taboe. De koning-filosoof leeft slechts voor het algemeen belang van de staat.

- 3p 11 Welk standpunt neem jij in: is de mens van nature a) collectivistisch en is hij vooral gericht op het algemeen belang, of b) individualistisch en is hij vooral gericht op zijn eigen belang?
Geef een argumentatie en betrek daarin zowel de beschrijving van de staat van Plato als van Popper.
Geef bovendien aan welk argument voor jou de doorslag geeft.

In het tweede deel van zijn boek richt Popper zijn kritiek vooral op Karl Marx. Marx is volgens hem een 'historicist'. Historicisme houdt in dat de geschiedenis een proces is dat zich op een noodzakelijke wijze voltrekt en dat gericht is op het realiseren van één bepaald doel, zonder dat mensen daar invloed op kunnen uitoefenen.

Popper noemt Marx een 'utopische ingenieur': Marx redeneert immers vanuit een bepaald utopisch doel, en iedere fase naar dat doel is zowel noodzakelijk als goed.

Tegenover de benadering van Marx stelt Popper de benadering van de stapsgewijze, technische en ontwerpende vormgeving. Wanneer uit een open en redelijk gevoerde discussie tussen mensen blijkt dat een blauwdruk of scenario niet aan de doelstellingen beantwoordt, mag de blauwdruk of het scenario worden aangepast of worden verworpen.

- 3p 12 Beargumenteer waarom Marx zijn communistische toekomstvisie niet als utopisch beschouwt.
Beargumenteer of Marx uitgaat van scenario's, zoals Popper doet.

Hoewel er tussen Plato en Karl Marx een periode zit van bijna 2.500 jaar, laat Popper zien dat er toch veel overeenkomsten zijn tussen de manier van denken van Plato en van Marx.

Volgens Popper hebben beiden een toekomstbeeld van een totalitaire en gesloten samenleving ontwikkeld waarin de menselijke natuur tot zijn recht moet komen. Bovendien: om die natuur tot zijn recht te laten komen spelen de verschillende taken of arbeid die de mens moet verrichten, een belangrijke rol. Marx maakte in zijn denken een scherpe analyse van de economische verhoudingen in zijn tijd, de 19e eeuw. Volgens hem heeft de manier waarop arbeid wordt georganiseerd geleid tot een groot probleem, namelijk dat van de 'vervreemding'.

- 3p 13 Geef aan wat volgens Marx de betekenis is van arbeid voor de menselijke natuur en leg daarbij het begrip 'vervreemding' duidelijk uit.
Leg in je antwoord tevens uit op welke manier de organisatie van arbeid volgens Marx leidt tot een strijd in de samenleving.

De 20e eeuw is volgens Popper het tijdperk waarin totalitaire manieren van denken voor grote catastrofes hebben gezorgd. Volgens hem hebben filosofen als Plato en Marx daarvoor de grondslag gelegd. Hun intolerante denkwijze is door totalitaire staten opgepakt en aangepast, zoals we hebben gezien in het China van Mao, de Sovjet-Unie van Stalin of het Cambodja van Pol Pot. Een belangrijk onderdeel van de ideologie van deze totalitaire staten was dat de burgers heropgevoed moesten worden. Bij deze heropvoeding moest niet alleen het vaststaande toekomstplan van de staat worden geïndoctrineerd, maar wordt ook de werkelijkheid herschreven.

Ook in '1984' van George Orwell is sprake van heropvoeding van de burgers van Oceanië. De Partij heeft immers altijd gelijk en kan niet falen.

- 3p **14** Leg aan de hand van het optreden van O'Brien tegenover Winston uit hoe in Oceanië de waarheid over het heden, verleden en toekomst van de mens gemanipuleerd wordt.

Het is de vraag of er werkelijk een rechtstreekse lijn te trekken valt vanuit de ideeën over de staat bij Plato en Marx naar de praktijk van de communistische systemen onder Stalin, Mao en Pol Pot.

Op dezelfde wijze kun je je afvragen of Orwell gelijk heeft gekregen met zijn sombere toekomstvisie in '1984'.

De fundamentele vraag hierbij is of utopieën altijd in dystopieën omslaan of dat ze een taak hebben in het verbeelden van een mogelijke toekomst.

- 4p **15** Welk belang heeft utopisch denken voor de hedendaagse maatschappij? Geef een argumentatie voor je antwoord en geef daarbij aan in hoeverre je het eens bent met Popper en met Orwell.

Bronvermelding

Een opsomming van de in dit examen gebruikte bronnen, zoals teksten en afbeeldingen, is te vinden in het bij dit examen behorende correctievoorschrift, dat na afloop van het examen wordt gepubliceerd.